

čajnih pitanja, iako će neka od njih, kao na primjer problem uticaja liberalno-buržoaske ideologije na austromarksizam ili tretman balkanskih ratova i s njima u vezi jugoslovenskog pitanja, sigurno biti predmet naučne diskusije i daljih istraživanja. Dosta prostora u Redžićevoj studiji posvećeno je analizi privrednih i društveno-političkih uslova u kojima se formirala radnička klasa i razvijao radnički pokret u jugoslovenskim zemljama. Međutim, stiče se utisak da prilikom donošenja određenih zaključaka o politici i djelovanju pojedinim jugoslovenskim socijaldemokratskim stranakama, a posebno Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, ti uslovi nisu u dovoljnoj mjeri uvažavani. Autor je takođe propustio da u popis literature uvrsti nekoliko značajnih novijih djebla koja se odnose na njegovu temu (studije Nikole Babića, Ibrahima Karabegovića, Stojana Kesića, Sengija Dimitrijevića). Bez obzira na ove primjedbe, djelo Envera Redžića predstavlja krupan naučni poduhvat i vrijedan doprinos našoj istorijskoj nauci. Pisano je sa veoma širokim poznavanjem materije, a uz to lijepim i bogatim jezikom, što nije uvijek odlika istoriografskih radova.

Redžićeva knjiga nastala je kao plod dugogodišnjeg rada autora na izučavanju nacionalnog pitanja. Njoj su prethodili brojni članci i rasprave. To je omogućilo piscu da kao prvi u jugoslovenskoj istoriografiji cijelovito obradi istoriju i teoriju austromarksizma o nacionalnom pitanju, kao i nacionalnu politiku socijaldemokratskih stranaka u jugoslovenskim zemljama.

Dr Ilijas Hadžibegović

Dr Ahmed Hadžirović: SINDIKALNI POKRET U BOSNI I HERCEGOVINI 1918—1941. Izdanje Instituta za istoriju u Sarajevu i Izdavačke organizacije »Rad« u Beogradu, Beograd 1978, 501 str.

Relativno obimna istoriografska literatura o bosanskohercegovačkom radničkom pokretu do 1941. godine obogaćena je još jednom monografskom studijom dra Ahmeda Hadžirovića o sindikalnom pokretu u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Hadžirović je do sada o ovoj temi napisao više radova manjeg obima i monografiju pod naslovom *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1935—1941*. Rezultate svojih ranijih istraživanja, prezentiranih naučnoj javnosti, autor je ukomponovao u novoizašlu studiju, s tim što ih je osvježio novim podacima. Konceptualni, pisac je studiju podijelio na pet poglavlja, i to: 1. Uvod, 2. Privredne prilike, 3. Sindikati u Bosni i Hercegovini i njihove organizacije, 4. Borba radnika za poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja i 5. Odnos političkih partija i državne vlasti prema sindikatima. Svako od ovih poglavlja podijeljeno je na dva i više potpoglavlja. Na kraju knjige dati su: spisak izvora i literature, registar ličnih imena i registar geografskih imena.

Da bi dao zaokruženo i naučno fundirano djelo, pisac je izvršio opsežna istraživanja arhivske građe i publikovanih izvora. Isto tako je konsultovao

obimnu istoriografsku i drugu literaturu. Zamašnost istraživačkih napora najbolje ilustruje podatak da je pregledao 43 arhivska fonda i zbirke i konsultovao 59 listova i časopisa, 134 razne publikacije izvora i političkih rasprava, 50 istoriografskih i drugih studija i 39 istoriografskih članaka. Sve to doprinosi da je ovo djelo zanimljivo ne samo za istoričare nego i za širu čitalačku publiku. U daljem tekstu ukratko ćemo izložiti, koliko to dozvoljavaju okviri jednog prikaza, rezultate autorovih istraživanja i naša zapažanja.

U prikazu privrednih prilika pisac je težište stavio na industriju. Osnovna karakteristika bosanskohercegovačke privrede međuratnog perioda bila je nestabilnost ekonomskih prilika, nizak stepen razvitka proizvodnih snaga, nalažena usitnjenošć proizvodnje, ekstenzivnost privređivanja i mala apsorpciona moć slobodne radne snage. Bosanskohercegovačko društvo imalo je izrazito agrarno obilježje, što potvrđuje podatak da je 1931. od ukupnog broja privredno-aktivnih lica na poljoprivrednu, šumarstvo i ribolov otpadalo 84,1%. Proces industrijalizacije odvijao se usporenim tempom, tako da je uoči izbijanja drugog svjetskog rata bilo svega 299 industrijskih preduzeća. Uglavnom su to bile manje proizvodne organizacije koje su 1938. raspolažale sa ukupno 31.158 radnih mjesta. Iste godine Bosna i Hercegovina je učestvovala u industriji Jugoslavije sa svega 7,8% tvornica, 9,8% kapitala, 10,8% mašinskih postrojenja i 10,4% radnih mjesta. Glavne teškoće s kojima se suočljavala privreda predstavljao je nedostatak kapitala i povoljnih kredita, mala kupovna moć domaćeg tržišta, slabe mogućnosti plasmana proizvoda na svjetskom tržištu i nizak stepen tehničke kulture proizvođača. Spor razvoj industrije nije omogućio brži porast i jaču koncentraciju radničke klase, koja se gubila u moru seljačke stihije. Ni u vrijeme najpovoljnije privredne konjunkture broj radnika nije prelazio 85.000, čiju je pretežnu većinu činila nekvalifikovana radna snaga.

Nizak stepen razvitka proizvodnih snaga i konstantno nepovoljne ekonomske prilike još više su uslovili pojačanu težnju vlasnika proizvodno-životnih sredstava za prekomjernom eksploracijom radne snage, koja se ogledala u nepoštovanju zakonskih propisa o zaštiti radnika, nezakonitom produženju radnog vremena, zavođenju rada od komada, istiskivanju odraslih i kvalifikovanih radnika jeftinjom malodobnom, ženskom i nekvalifikovanom radnom snagom, nehigijenskim uslovima rada i niskom najamninom. Između 1920—1935. u Jugoslaviji je registrovano 7.714 slučajeva bespravnog produženja radnog vremena, 5.917 slučajeva protivzakonitog zavođenja noćnog rada i 4.500 slučajeva nepoštovanja prava radnika na nedjeljni i godišnji odmor. U toku čitavog međuratnog perioda visina najamnine osjetno je zaostajala za troškovima života. Tako je između 1922—1927. nominalna najamnina u prosjeku bila niža za 45 do 52% od troškova života. Za svega četiri godine 1930—1933. u Bosni i Hercegovini je najamnina smanjena za čitavih 40%. Nezaposlenost, nepotpuna zdravstvena zaštita i loše stambene prilike predstavljali su vjernog zaputnika radničke klase.

Uspješna borba radničke klase za zaštitu svojih interesa prepostavlja snažan radnički pokret. Taj uslov ispunjen je 1919—1920. kada su postignuti značajni rezultati na planu akcionog, organizacionog i idejnog objedinjavanja radničkih snaga. Krajem 1920. u Bosni i Hercegovini je broj sindikalno orga-

nizovanih radnika iznosio 25.772. Buržoazija se nije mogla pomiriti s revolucionisanjem radničkih masa i bujanjem revolucionarnog radničkog pokreta, kome je nizom iznimnih mjera onemogućeno legalno djelovanje. Zavođenje režima reakcije krajem 1920. imalo je za posljedicu pojavu krize u radničkom pokretu, razbijanje jedinstva radničkih redova, postojanje više radničkih sindikalnih saveza različite idejne orijentacije i malobrojnost sindikalnog članstva. Na području Bosne i Hercegovine za uticaj u radničkoj sredini borili su se sindikati reformističke, komunističke, socijal-patriotske, klerikalne, nacionalne, režimske i partisko-politički nezavisne i neutralne orijentacije. Najjaču sindikalnu grupaciju poslije 1920. predstavljali su reformistički sindikati, koji su 1928. brojali 4.983 člana. To nije predstavljalo ni 10% od ukupnog broja radnikâ, koji najvećim dijelom nisu bili uključeni u klasnoborbene organizacije već su stajali po strani klasnih sukoba ili su živjeli u iluziji da će naslonom na nacionalnu buržoaziju i režim osvojiti povoljnije uslove života i rada.

Nepostojanje jedinstvenog i snažnog sindikalnog pokreta uveliko je otežavalo borbu radničke klase za poboljšanje svog ekonomskog, socijalnog i društvenog položaja. Najživljja aktivnost ispoljena je 1919—1920, što je bio rezultat revolucionarnog raspoloženja proletarijata i političkih i ekonomskih teškoća s kojima se borila novootvorena jugoslovenska država. Radničke akcije su se odlikovale masovnošću učesnika i njihovom odlučnošću da istraju u borbi za svoje zahtjeve. Najčešće su se završavale uspješno. Samo ni ovaj period nije prešao bez nasilnog slamanja radničkog otpora, kao u slučaju generalnog štrajka željezničara i generalnog štrajka rudara 1920., kada je došlo do upotrebe čak i vatretnog oružja, kad je izvršena militarizacija željezničkog saobraćaja i rudnika i uhapšen, otpušten s posla i protjeran u zavičajna mjesta veći broj radnika. Bio je to uvod u frontalni napad buržoazije na radnički pokret, koji je uslijedio krajem 1920. Zavođenje režima reakcije, nepovoljne privredne prilike, prezasićenost tržišta rada slobodnom radnom snagom i duboka kriza radničkog pokreta između 1921—1934. imali su za posljedicu naglo splašnjavanje borbenog raspoloženja radništva, djelimičnost uspjeha radničkih tarifno-štrajkačkih akcija, gubitak mnogih ranije izvođenih tekovina klasne borbe i vidno pogoršanje položaja svih kategorija radnika. Ublažavanjem privredne krize, slabljenjem režima monarhodiktature, narastanjem demokratskog i revolucionarnog pokreta i snaženjem sindikalnog pokreta poslije 1934. nastupio je period poleta radničke aktivnosti. To potvrđuje podatak da je između 1935—1941. u Bosni i Hercegovini izvedeno preko 300 radničkih ekonomskih akcija, od kojih se većina završila uspješno.

Za čitavo vrijeme od 1919. do 1941. godine KPJ je poklanjala veliku pažnju djelovanju u sindikalnom pokretu. Sindikalnu politiku KPJ do 1929. karakteriše stavljanje težišta na stvaranje legalnih Nezavisnih sindikata, zapostavljanje rada u sindikatima ostalih idejnih pravaca, sektašenje i potencijivanje sindikalnog rada od strane dobrog dijela komunista i uporno zalađavanje za ostvarenje akcionog i organizacionog jedinstva radničke klase. Takva politika nije donijela željene rezultate, tome su glavni uzrok bile duboke ideološke razlike između KPJ i SPJ, borba socijalista i komunista za primat u radničkom pokretu, destruktivno držanje socijalista u pregovorima o uje-

dinjenju sindikalnog pokreta i pogrešno uvjerenje da se taj cilj može ostvariti putem sporazumijevanja sindikalnih centrala umjesto kroz akcije radnikâ. Još manje je uspjeha imala orientacija Partije u prve tri godine monarho-diktature na stvaranje ilegalnih sindikata komunističke orientacije. Tek usvajanjem i provođenjem odluka Četvrte zemaljske konferencije KPJ, održane krajem 1934, učinjen je u tom pogledu radikalni zaokret. Rezultat toga bio je porast radničkih akcija, vidno povećanje broja sindikalnog članstva, osvajanje rukovodećih pozicija u sindikalnim organizacijama od strane komunista i materijalizovanje ideje akcionog jedinstva proletarijata. Međutim, nastojanja KPJ da akcionalno i organizaciono objedini radničke snage u borbi za zaštitu radničkih interesa i da nesocijalističke, partijsko-politički neutralne i reformističke sindikate prevede na klasno-borbene i revolucionarne pozicije nisu prošla bez otpora čak ni u njenim vlastitim redovima. To naročito važi za Bosnu i Hercegovinu, gdje je organizovanom sprovođenju u život zaključaka IV zemaljske konferencije KPJ o djelovanju komunista u sindikalnim organizacijama svih idejnih pravaca pristupljeno sa znatnim zakašnjnjem tek krajem 1938. i početkom 1939. Tome je bilo više uzroka: jak uticaj socijalista u organizacijama URSSJ i radničkim socijalnim institucijama; policijska pravila i razbijanje KPJ 1936., čijoj je obnovi pristupljeno tek krajem 1937. i početkom 1938.; sektaški odnos dijela partijskog kadra prema radu u reformističkim i nesocijalističkim sindikalnim organizacijama. Navedene slabosti nisu u potpunosti prevladane sve do sredine 1940. godine. Na ovladavanje komunističke ideologije radničkim masama i usvajanje revolucionarne orientacije od strane klasno-borbenih radničkih organizacija socijalističko vođstvo URSSJ je reagovalo pojačanom antikomunističkom propagandom i isključenjem iz URSSJ dva sindikalna saveza i pristalica KPJ.

Slično kao KPJ i Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ) bila je životno zainteresovana da ostvari što jači uticaj u radničkim redovima i sindikalnom pokretu u čemu njeno vođstvo nije bilo jedinstveno. Centralna partijska uprava SPJ stajala je na stanovištu idejnog i akcionog jedinstva političkog i sindikalnog dijela radničkog pokreta i potčinjenosti sindikata radničkoj političkoj formaciji preko kojih ova treba da obezbijedi masovnost baze. Ni onda kada se SPJ iz taktičkih razloga, pod pritiskom sindikalne opozicije partijskoj politici, izjašnjavala za političko-partijsku nezavisnost i neutralnost GRSJ, odnosno URSSJ, njena sindikalna politika nije se u suštini mijenjala. Bosanskohercegovačko vođstvo SPJ zastupalo je gledište da u postojećim društveno-ekonomskim i političkim prilikama i kod duboke krize radničkog pokreta i oštре idejne podvojenosti radničke klase sindikalni pokret treba da usvoji orientaciju političke neutralnosti i pune nezavisnosti od vlasti bilo koje partije, ukoliko želi da zadobije povjerenje radnikâ, da omasovi svoje redove i da izraste u značajan faktor klasne borbe proletarijata. Pretpostavljanje u Bosni i Hercegovini sindikata radničkoj partiji imalo je za posljedicu otuđivanje SPJ od baze i znatno smanjenje njenog političkog značaja i uticaja.

Gradanske političke partije nastojale su da osnivanjem nacionalnih i režimskih radničkih sindikata i na druge načine otupe oštricu klasne borbe proletarijata, stave radničku klasu u službu interesa buržoazije i ostvare klasni mir. S tim ciljem osnovani su Hrvatski radnički savez (HRS), Jugoslovenski

nacionalni radnički savez (JNRS), Jugoslovenski radnički savez (Jugoras) i drugi. Koristeći se zaostalošću, klasnom nesvjesnošću i političkom nezrelošću radničkih masa i širokom primjenom sredstava prinude neki od ovih saveza postigli su visok stepen masovnosti članstva. Tako je sredinom 1940. Jugoraš brojao preko 70.000 članova. Do početka 1941. kod HRS narastao je broj članova na 130.000. Realno se može pretpostaviti da su ovi podaci preuveličani s obzirom na to da potiču iz izvora provenijencije sindikalnih saveza na koje se odnose i da su korišćeni u propagandne svrhe.

Odnos vlasti prema radničkom sindikalnom pokretu revolucionarne orijentacije karakteriše široka primjena represivnih mjera, koje su u Bosni i Hercegovini sprovođene s daleko više upornosti nego u drugim jugoslovenskim zemljama. Ilustrativan je u tom pogledu slučaj Nezavisnih sindikata, kojima u Bosni i Hercegovini poslije julske zabrane 1924. nikada nije dozvoljen rad, što nije bio slučaj u ostalim krajevima zemlje. To se objašnjava činjenicom da ovdje demokratske slobode nisu uspjele da se utemelje i da postanu sastavni dio života, mišljenja i ponašanja širokih društvenih slojeva. Režim je sve preduzimao da onemogući širenje komunističkog uticaja u radničkoj sredini. U socijalističkim klasnim organizacijama vlasti su našle vjernog saradnika u borbi protiv komunizma. Zato su se, prema njima, odnosile pokroviteljski, predajući im u vlasništvo domove, arhivu i ostalu imovinu zabranjenih komunističkih organizacija. Isto tako, predale su im na upravljanje radničke socijalne institucije. Ipak, ni reformističke radničke organizacije nisu bile sasvim pošteđene od represalija. Čim bi koja od njih pokušala da se oslobođi podaničkog odnosa prema buržoaziji, dočekivana je na nož i proglašavana agenturom KPJ. Krajnji cilj vladinih iznimnih mjera protiv naprednih snaga bio je razaranje i likvidacija klasno-borbenog radničkog pokreta. Što buržoazija u tome nije uspjela, zasluga u prvom redu pripada KPJ, koja je znala da mobilise radničku klasu i demokratsku javnost u borbi protiv političke reakcije i bijelog terora. Zahvaljujući tome, napredni radnički pokret je u drugoj polovini tridesetih godina doživio snažan polet.

Iz svega izloženog može se zaključiti da Hadžirovićeva studija predstavlja ozbiljno istoriografsko djelo i jednu stepenicu više na putu svestranog naučnog sagledavanja fizičke, društvenog položaja, razvoja, socijalnih i političkih stremljenja, klasnog organizovanja, rezultata klasne borbe i društvenog značaja i moći radničke klase Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata.

Budimir Miličić

ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE, tom 12, knjiga 3, Vojnoistorijski institut, Beograd 1978.

Krajem juna ove godine Vojnoistorijski institut je, u redakciji svog stalnog saradnika potpukovnika Antona Miletića, izdao, treću po redu, knjigu dokumenata jedinica, komandi i ustanova nemačkog Rajha o događajima na